

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 7. 2016.
Прихваћен: 12. 6. 2017.

Милан Н. СТЕВАНОВИЋ
crni4323@gmail.com

**Утицај посете сенатора Џејмса Вилијема Фулбрајта
Југославији на побољшање односа Београда и Вашингтона
у другој половини 1964.**

Апстракт: Рад се бави посетом сенатора Џејмса Вилијема Фулбрајта, односно њеним значајем за побољшање односа СФРЈ и САД-а у другој половини 1964. године. Ова посета је била важан део у плану југословенског државног врха да унапреди односе са Вашингтоном, који у првој половини 1964. нису били на задовољавајућем нивоу.

Кључне речи: Џејмс Вилијем Фулбрајт, Јосип Броз Тито, Хладни рат, САД, Југославија, југословенско-амерички односи

Након завршетка Другог светског рата, односно на самом почетку раздобља у историографији познатог као Хладни рат, Југославија је била у готово идентичној позицији као и остале комунистичке земље у Европи. Југословенско руководство је било окренуто тесној сарадњи са Совјетским Савезом и антизападно оријентисано.¹ Аме-

1 О југословенској политици након Другог светског рата и односима са САД-ом написан је велики број монографија, зборника и чланака. Поменућемо само најважније: Лео Матес, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, (Београд: Нолит, 1976); Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату: Односи са великим силама 1949–1955*, (Загреб: Глобус, 1988); Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, III, (Београд: Нолит 1988); Љубиша С. Адамовић, Џон Р. Лемпи, Расел О. Прикет, *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата*, (Београд: Радничка штампа, 1990); Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*, (Београд: Службени лист

риканци су видели Југославију као „најоданијег и најратоборнијег међу европским сателитима Кремља“.²

Међутим, после сукоба Југославије и Информбироа, због глобалне политике и „обуздавања комунизма“ САД је одлучио да помогне Титов режим.³ Као врхунац сарадње између Запада и СФРЈ се може узети период између 1952. и 1955. године.⁴ У том периоду је званични Београд примио изузетно велику економску помоћ без које би можда био угрожен и опстанак државе. „Одржавање Тита на површини“ (keep Tito afloat), како је своју стратегију формулисао Стејт департмент, постало је модел односа и осталих западних зе-

СРЈ, 1995); Драган Богетић, *Југославија и Запад 1952–1955. Југословенско приближавање НАТО-у*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2000); Драган Богетић, *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956–1961*, (Београд: Институт за савремену историју, 2006); Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, (Београд: Институт за савремену историју, 2012); Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи за време биполарног детанта 1972–1975*, (Београд: Институт за савремену историју, 2015); Лорејн М. Лис, *Одржавање Тита на површини: Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*, (Београд: БМГ, 2003); Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2002); Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik; Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.–1955.*, (Zagreb: Profil, 2003); Josip Močnik, „United States-Yugoslav Relations, 1961–80: The Twilight of Tito’s Era and the Role of Ambassadorial Diplomacy in the Making of America’s Yugoslav Policy“, (Doctoral Dissertation, Graduate College of Bowling Green State University, May 2008); *Југославија у Хладном рату – прилози истраживањима*, ур. Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010); Радина Вучетић, „Американизација у југословенској популарној култури ‘60-их“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2011); Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*, (Београд: Службени гласник, 2012); Radina Vučetić, „Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism“, *Tokovi istorije* 2/2013, 165–180; Radina Vučetić, „American cultural influences in Yugoslavia in the 1960s“, *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trbojević, (Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008), 276–290; Радина Вучетић, „Америчка ‘јавна дипломатија’ у социјалистичкој Југославији 50-их и 60-их година XX века“, *Токови историје* 1/2014, 75–103; Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944–1974)*, (Београд: Архипелаг, 2014); Милан Н. Стевановић, „Вијетнамски рат и однос Социјалистичке Федеративне Републике Југославије према Сједињеним Америчким Државама 1964–1968. године“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2017).

2 Лис, *Одржавање Тита на површини*, 19–74.

3 Драган Богетић, „Југославија у Хладном рату“, *Историја XX века* 2/2008, 317–318.

4 Вучетић, „Американизација у југословенској популарној култури“, 60–62; Богетић, „Југославија у Хладном рату“, 317–318.

маља према југословенском режиму.⁵ Ипак, то није значило да је САД, или било која друга западна земља, безрезервно подржавао овакву политику. До првих сумњи у исправност ове политике дошло је након совјетско-југословенског зближавања приликом пута Хручова у СФРЈ и Тита у СССР у току 1955. и 1956. Сумње су се само појачале након сазнања да је Југославија подржала интервенцију у Мађарској.

Иако је СФРЈ подржала совјетску интервенцију у Мађарској, поступци Москве око дотадашњег премијера Имре Нађа, коме је Београд гарантовао азил, довели су до новог заоштравања односа са СССР-ом.⁶ Нови сукоб је довео до редефинисања југословенске међународне стратегије. Властима у Београду је постало јасно да није било могуће да СФРЈ води независну политику у односу према Истоку и Западу без подршке неког трећег важног чиниоца.⁷ Због тога се Југославија окренула бившим колонијама, првенствено у Азији и Африци, у тежњи да створи један покрет таквих земаља које би заједно представљале озбиљан међународни фактор и значајног економског партнера. То је довело до великог ангажовања југословенске дипломатије, што је као последицу имало одржавање прве конференције несврстаних у Београду 1961. године. На овом скупу се нашао велики број представника земаља Трећег света, углавном из Африке и Азије. Титов говор на Београдској конференцији несврстаних 1961, у коме је директно опужио Сједињене Државе за погоршање ситуације у свету је имао врло негативан пријем у Америци.⁸ Потврда све лошијих односа између Београда и Вашингтона је ускоро стигла – Конгрес је, у току 1962, одузео Југославији статус “најповлашћеније нације”.⁹

Готово истовремено, одлуке XXII конгреса Комунистичке партије Совјетског Савеза, које су означиле почетак процеса де-стаљинизације, али и разлаза са Кином, условиле су побољшање односа између СССР-а и СФРЈ.¹⁰ После сусрета највиших званичника

5 Лис, *Одржавање Тита на површини*, 171–276.

6 Ђоко Трипковић, „Југославија и питање азила Имре Нађа“, *Историја XX века* 1/1997, 61–73.

7 Драган Богетић, „Погоршање југословенско-америчких односа после првог самита несврстаних у Београду“, *Историја XX века* 2/2006, 71–85.

8 Исто, 87–106.

9 Драган Богетић, „Увођење економских рестрикција Југославији током 1962. године – укидање статуса ‘најповлашћеније нације’“, *Историја XX века* 2/2006, 71–86.

10 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 38–41, 67–70.

двеју земаља у Београду и Москви у току 1962. постало је јасно да су се односи значајно побољшали.¹¹ Потврда за то је дошла и приликом посете Никите Хрушчова Београду, у августу 1963. године.¹²

Ипак, југословенски званичници су желели и добре односе са САД-ом. Након консултација југословенског руководства 29. марта 1961, установљено је да је југословенска страна одговорна за погоршање односа са Сједињеним Државама и усвојено је низ мера које је требало да иду у правцу побољшања односа.¹³

Непосредан резултат усвојених мера је било Титово писмо упућено Кенедију већ 7. априла. Садржај писма југословенског председника говори о покушају појашњења становишта Југославије у међународној политици.¹⁴ Тито је изразио жаљење што је дошло до кварења југословенско-америчких односа, подсећајући на вишегодишњу добру сарадњу између две земље. Инсистирао је на независној и ванблоковској политици Југославије и на жељи да она сарађује са свим земљама без обзира на друштвено-политичко уређење. На крају писма, југословенски председник је изразио уверење да се заједничким напорима могу превазићи сметње које су тренутно присутне у њиховим односима.¹⁵

У одговору на Титово писмо, Кенеди је одмах на почетку нагласио и своју забринутост силазном путањом односа између две земље. Признајући да је за део лоших односа одговорно неразумевање одређених ставова и спољне политике двеју земаља, ипак је указао и на постојање „неких стварних забринутости (...) да легитимни интереси безбедности и дубоко мирољубива сврха Сједињених Држава можда неће бити потпуно признати у Југославији“. На самом крају писма амерички председник је поново поручио да је циљ његове администрације да побољшава односе са Југославијом.¹⁶

11 Вучетић, „Американизација у југословенској популарној култури“, 84.

12 Ђоко Трипковић, „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963–1964“, *Историја XX века* 1/2009, 107–122.

13 Богетић, „Увођење економских рестрикција Југославији“, 71–86.

14 Председник Тито – председнику Кенедију, Београд, 7. априла 1963. године, *Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, поруке председника Југославије и Сједињених америчких држава 1944–1980*, приредили Миладин Милошевић, Нада Пантелић, (Београд: Архив Југославије, 2014), 40–43.

15 *Исто*.

16 Председник Кенеди – председнику Титу, Вашингтон, 30. април 1963. године, *Документа о спољној политици Југославије*, 43–44.

Посета америчког државног секретара Дина Раска 4. маја 1963. је била следећи корак у побољшању односа између СФРЈ и САД-а.¹⁷ Ова посета је добила велики публицитет, пре свега зато што је виђена као последњи степен пред сусрет Тита и Кенедија. У сусретима са југословенским званичницима и председником, Раск је позвао Тита у званичну посету Вашингтону.¹⁸

До сусрета двојице председника је дошло 17. октобра 1963. године.¹⁹ Тито се потрудио да свом домаћину објасни да јачање односа са СССР-ом никако неће ићи на штету југословенских односа са САД-ом. Прелазећи на билатералне односе, Броз је саговорника упознао са тешкоћама у којима је југословенска привреда због рестриктивних мера које је према СФРЈ спроводио САД. Кенеди је са своје стране упознао Тита са проблемима које је имала његова администрација због политике према СФРЈ, посебно у Конгресу. Амерички председник није испустио прилику да напомене да је то посебно случај у ситуацијама када СФРЈ и СССР имају готово идентичне ставове по свим међународним питањима. Због оваквих околности Тито је понудио да Југославија не прима више никакву врсту економске помоћи. Друга тачка будућих југословенско-америчких односа је, по виђењу југословенског председника, требало да буде константно унапређење односа без обзира на југословенске односе са Совјетским Савезом. Кенеди је у целини био задовољан предлогом нове платформе југословенско-америчких односа. На крају разговора, сачињен је и заједнички коминике, у коме се, између осталог, истиче да ће нова платформа у односима између две земље омогућити даљу сарадњу у области спољне трговине, економских контаката, као и културне, научне и друге размене.²⁰

Кенеди је након сусрета са Титом предузео кораке везане за клаузулу најповлашћеније нације, која је ускоро и враћена СФРЈ.²¹ Међутим, само месец дана након сусрета са Титом, на Кенедија је извршен атентат у Даласу. Југословенско настојање да у 1963. години оствари подједнако добре односе са обе суперсиле је, према Бо-

17 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 124–127.

18 Драган Богетић, „Југославија и САД – од спорења ка сарадњи, Искушења на путу нормализације односа током 1963“, *Историја XX века* 2/2009, 115–130.

19 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 144–151.

20 Alena N. Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century“, *The Journal of Slavic Military Studies* 22/2009, 383–418.

21 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 152–153.

гетићу, уродило плодом. Оваквој политици је свакако погодновало и смањење напетости између великих сила.²²

Нови председник САД-а Линдон Џонсон, иако је најавио да ће доследно следити Кенедијеву политику, у пракси то ипак није чинио.²³ Џонсон је агресивније решавао спољнополитичке проблеме, и то практично на свим континентима. Спољнополитички приоритети Сједињених Држава и Југославије су и иначе били много различити. Југословенска политика мирољубиве коегзистенције и доследна подршка антиколонијалној борби свакако су биле супротне америчкој политици интервенционизма и савезништва са земљама које су и даље имале колоније. Различита спољна политика две земље је природно представљала препреку у развоју међусобних односа. Иако се овај фактор понекада стављао по страни, једноставно га је било немогуће избећи. Тако је и, у светлу југословенске политике приближавања СССР-у, спонтано дошло и до слабљења односа са САД-ом. Амбасада СФРЈ у Вашингтону је слала извештаје у којима се жалила на „недостатак активности с америчке стране“ како би се даље развијали односи са Југославијом. Амбасадор Мићуновић је у својим телеграмима наглашавао хитну потребу за ревизијом југословенске међународне политике, која се у неким сегментима практично сводила на антиамеричку кампању. Југословенски амбасадор је сматрао да ће, уколико се тренд опадања односа настави, то угрозити економску стабилност СФРЈ. Југославија је, до тада, била дужна Сједињеним Државама близу 1,5 милијарди долара и имала је огроман платни дефицит.²⁴

С обзиром на све негативнији развој међусобних односа, 3. јула 1964. у Београду долази до озбиљне анализе новонастале ситуације. Поново је процењено да је кривица за слабљење међусобних односа на југословенској страни, а мере које је требало да преокрену ово стање састојале су се углавном у повећању броја контаката са америчким званичницима. У том смислу, усвојен је и предлог амбасадора Мићуновића да се упути позив сенатору Фулбрајту да у току лета или на јесен посети Југославију, као и да Коча Поповић обавезно присуствује следећем заседању УН-а, како би боравак у Њујорку

22 Исто, 99-101.

23 Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy“, 383-418.

24 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, 156-159; Адамовић, *Америчко-југословенски економски односи*, 61-78.

искористио за сусрет са Дином Раском или, ако се укаже прилика, и са Џонсоном.²⁵

Након повратка у Вашингтон, амбасадор Мићуновић се сусрео са америчким државним секретаром Раском. Југословенски амбасадор је истакао жељу своје владе да сенатор Фулбрајт присуствује потписивању споразума о културно-просветној размени између СФРЈ и САД-а.²⁶

Ипак, инцидент у заливу Тонкин и америчко бомбардовање ДР Вијетнам су претили да озбиљно угрозе југословенске намере да се побољшају односи са САД-ом. Југословенски штампани медији критиковали су америчку акцију одмазде након инцидента у Тонкину, сматрајући да је САД искључиви кривац за новонасталу кризу у Идокини.²⁷

Ова критика политике САД-а није могла проћи незапажено код америчких дипломата у Београду. Средином августа 1964. долази прво упозорење америчке амбасаде у Београду на писање југословенске штампе које је амбасадор Елбрик назвао „врло непријатељским“.²⁸

Креатори југословенске спољне политике су врло озбиљно схватили демарш амбасадора Елбрика. У Државном секретаријату за иностране послове (ДСИП) је вођена дискусија о могућем погоршавању билатералних односа у светлу антиамеричког писања југословенске штампе. Иако је ДСИП предвидео и могуће даље заоштравање, ипак се, због државних интереса, захтевало да се настави са курсом јачања односа две државе и такве инструкције су дате амбасадору Мићуновићу.²⁹

У одговору на допис ДСИП-а, амбасадор Мићуновић је указао на потребу да се преиспитају ставови и то колико су они сврсисходни за дугорочну политику Југославије према Сједињеним Држава-

25 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 160–162.

26 Memorandum of Conversation, Washington, July 16 1964, Document 176, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1964–1968, Volume XVII, Eastern Europe, (Washington: United States Government Printing Office, 1996).

27 У августу и септембру 1964. у водећим новинама и часописима је објављен велики број чланака у којима је критикована америчка политика према Вијетнаму.

28 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМ-СПРС), 1964, Политичка архива (ПА), ф-193, 432452, Забелешка о разговору И. Сарајчића са В. Elbrick-ом, амбасадором и Е. Kocher-ом, саветником америчке амбасаде у Београду, дана 18. 8. 1964. године. Присутан П. Накарада.

29 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-193, 434122, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 27. VIII 1964.

ма.³⁰ Писање југословенске штампе о Америци чини се да је посебно лоше утицало и на амбасадора Мићуновића и на његове америчке саговорнике. О овом питању он, помало резигнирано, износи своје гледиште: „принципијелност замењујемо са претеривањем и кампањама и онај који у томе оде даље тај испада више принципијелан“. Критиковао је недовољан публицитет који су југословенски медији дали потписивању уговора о старим дуговима и инсистирао да се потписивању текстилног споразума, Фулбрајтовог програма и уговора о обештећењу национализоване имовине грађана САД-а да одговарајући публицитет.³¹

У извештају који је амбасадор Елбрик послао у Вашингтон 18. септембра 1964. он наводи да је дубоко узнемирен писањем југословенске штампе, те да је третман САД-а и америчке политике у југоисточној Азији у потпуној колизији са званично прокламованом тежњом југословенске владе за побољшањем односа са Сједињеним Државама.³²

Ипак, за званични Вашингтон је од много већег значаја за међусобне односе био предстојећи наступ председника Тита на конференцији нестврстаних у Каиру, октобра 1964. године. Имајући у виду антиамерички карактер наступа Јосипа Броза Тита на Београдској конференцији нестврстаних 1961, америчка страна је у разговорима са југословенским званичницима у више наврата упозоравала на негативне последице евентуалног сличног наступа.³³

Титов говор на Каирској конференцији био је знатно другачији од оног на београдском самиту нестврстаних.³⁴ Тито је доследно пратио зацртану спољнополитичку линију из јула 1964. и ни у једној реченици није поменуо Сједињене Државе. У општим цртама је критиковао западну политику према земљама у развоју и бившим колонијама али је водио рачуна о томе да избегне директну конфронтацију са САД-ом. Штавише, одлучно се борио против концепта индонежанског председника Сукарна који се залагао за формирање регионалног афро-азијског савеза који би се оружаним путем борио против западних сила на челу са САД-ом. Тито је практично ускладио југословенску политику и са Вашингтоном и са Москвом, јер су и САД

30 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-193, 435600, Вашингтон број 1373, 3. IX 1964.

31 Исто.

32 Моћник, *United States-Yugoslav Relations*, 75.

33 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 163.

34 Исто, 163–165.

и СССР били против оваквих ставова индонежанског председника. Стејт депатмент је сматрао да је говор југословенског председника био „конструктиван и умерен“, упркос разликама у гледиштима у односу на поједине аспекте међународне ситуације.³⁵

Учестали контакти југословенских званичника са представницима званичног Вашингтона отворили су пут потписивању неколико веома важних споразума који су унапредили односе између две земље у другој половини 1964. године: потписан је Споразум о одштети за национализовану имовину америчких грађана, Споразум о продаји пољопривредних вишкова САД-а Југославији на основу закона П.Л. 480 и Споразум о извозу југословенског текстила у Сједињене Државе.³⁶

О значајном порасту заинтересованости југословенских званичника за побољшање међусобних односа сведочио је и допис који је амерички амбасадор Елбрик послао Стејт департменту на крају октобра 1964, након сусрета са председником Скупштине СФРЈ Едвардом Кардељом. Саговорници су потврдили интерес својих влада за даљим унапређењем међусобних односа те се сложили да Југославија може да игра значајну улогу у односима на релацији Исток – Запад.³⁷

У новембру 1964. долази до нових манифестација успона у југословенско-америчким односима. Посета сенатора Фулбрајта (6–14. новембра) је довела односе две земље на један виши ниво и демонстрирала политику тешње сарадње за коју су се залагали и САД и СФРЈ.³⁸ Сенатор Џејмс Вилијем Фулбрајт је 60-их био значајна политичка фигура у америчком Конгресу. Рођен је 1905. године у америчкој држави Мисури, а по занимању је био правник.³⁹ Његова политичка каријера је започела 1942. избором у Представнички дом, да би у

35 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-193, 440698, Вашингтон број 1646, 12. X 1964.

36 Исто, 170–172.

37 Telegram From the Embassy in Yugoslavia to the Department of State, Belgrade, October 26, 1964, Document 177, *FRUS*, 1964–1968, Volume XVII, Eastern Europe, (Washington: United States Government Printing Office, 1996).

38 „United States and Yugoslavia sign Educational Exchange Agreement“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LI, No. 1319, October 5. 1964, 831–832.

39 Randall Woods, *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*, (Memphis: Guild Bindery Press 1998), 1–9. - О сенатору Фулбрајту, његовом животу и раду и у: Randall Woods, *Fulbright: A Biography*, (New York: Cambridge University Press, 1995); Lee R. Powell, *J. William Fulbright and His Time: A Political Biography*, (Memphis: Guild Bindery Press, 1998).

Сенат био изабран две године касније. Био је заговорник формирања светске организације, која би у спровођењу својих закључака могла да користи и силу. Стога је постао и коспонзор Фулбрајт–Конали резолуције у Конгресу која је омогућила учешће САД-а у стварању Уједињених нација. Познат као заговорник интернационализма, а при том из јужњачке породице, врло брзо је привукао пажњу Рузвелтове администрације. Пред сам почетак Хладног рата, Фулбрајт је такође сматрао да демократски и комунистички систем могу да коегзистирају у миру. Он је говорио да Совјети, за разлику од Немаца, никада нису показивали намеру за светску доминацију путем силе. Идеју о размени студената Фулбрајт је добио након бачених атомских бомби на Хиросиму и Нагасаки, сматрајући да је неразумевање између представника различитих нација главни узрок сукоба. Амерички конгрес је врло брзо усвојио Фулбрајтов предлог о размени студената и програм је почео да се примењује 1948. године, када су први инострани студенти дошли у САД, а амерички отишли у иностранство. Две деценије касније у овом програму је учествовало 110 држава и географских подручја, а било је формално потписано 49 споразума о размени. Од 1949. Фулбрајт је био члан Спољнополитичког одбора Сената, да би 1959. постао његов председник.⁴⁰ Од почетка је био против инвазије на Кубу 1961. године. Посебну пажњу југословенских званичника је изазвао његов говор из марта 1964. под насловом „Стари митови и нове стварности“. Пре свега, Фулбрајт је критиковао дотадашње идејне концепције да национална безбедност Сједињених Држава зависи од развоја наоружања, посебно нуклеарног. Опасност од уништења човечанства, као и тежњу за „одржање цивилизованог друштва на земљи“ сенатор је видео као основни и заједнички интерес свих земаља, а у првом реду САД-а и СССР-а.⁴¹

Посета сенатора Фулбрајта, чији је формални разлог било потписивање тзв. Фулбрајтовог програма,⁴² односно споразума

40 Woods, *J. William Fulbright*, 16–35.

41 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-199, 440692, Џејмс Вилијем Фулбрајт – биографија и погледи, 8. октобра 1964. године.

42 Фулбрајтов програм је представљао форму америчке финансијске помоћи унапређењу образовних програма у иностранству. Име је добио по свом идејном творцу – америчком сенатору Џејмсу Вилијаму Фулбрајту. Тај програм је озваничен у САД-у Фулбрајтовим законом из 1946. године. Првенствено је био намењен професорима, истраживачима и студентима. Циљ је био успостављање што пристије сарадње између САД-а и других држава. Спровођење овог програма је било у надлежности америчког Стејт департмента.

о културно-просветној размени између Сједињених Држава и Југославије,⁴³ са југословенске стране је схваћена као изузетно важан политички догађај.⁴⁴ За датум посете је изабран 6. новембар 1964, неколико дана после председничких избора у САД-у, па је то требало да представља и јасан сигнал председника Џонсона да су Сједињене Државе такође спремне да активно раде на унапређењу односа са СФРЈ. Ово је био и први пут да лично сенатор Фулбрајт присуствује потписивању, а битна чињеница је и да је Југославија била прва социјалистичка земља са којом је САД озваничио овај вид сарадње. За време постојања Југославије у овом програму је учествовало 2.755 научника, професора и студената.⁴⁵ Заједно са Фулбрајтом у Београд је дошао и помоћник државног секретара за европска питања Вилијем Р. Тајлер, па је тако ово била и најзначајнија посета са америчке стране у целој 1964. години.⁴⁶

Све наведене околности су међу југословенским званичницима тумачене као доказ да интересовање Сједињених Држава за сарадњу са СФРЈ не само да није опало већ да се Југославији даје и посебно место у спољној политици САД-а.⁴⁷

Амбасада СФРЈ у Вашингтону је већ у октобру, на захтев ДСИП-а, послала у Југославију биографију сенатора и преглед његових политичких активности.⁴⁸ Амбасада је истакла важну улогу Фулбрајта око поновног враћања статуса најповлашћеније нације СФРЈ, као и његову критику Финлијевог амандмана на закон ПЛ-480.⁴⁹ Амбасадор Мићуновић је у том документу истакао одличне

43 Размена је финансирана динарским средствима којима је располагао САД у Југославији оствареним продајом пољопривредних производа СФРЈ. Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 174.

44 Архив Југославије (АЈ), Кабинет председника Републике (КПР) I–3–а САД, к. 181, Предлог за пријем Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора Сената САД, 22. октобра 1964. године.

45 Vučetić, „American cultural influences“, 280.

46 АЈ, КПР, I–3–а САД, к. 181, Посета сенатора Фулбрајта, 24. октобра 1964. године.

47 АЈ, КПР, I–3–а САД, к. 181, Предлог за пријем Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора Сената САД, 22. октобра 1964. године.

48 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-199, 440692, Џејмс Вилијем Фулбрајт – биографија и погледи, 8. октобра 1964. године.

49 Закон ПЛ-480 или, како је популарно назван, „Храна за мир“ омогућавао је продају пољопривредних вишкова САД-а по повољнијим условима у односу на тржишне оним земљама за које је администрација мислила да су од стратешког значаја за Сједињене Државе. Финлијев амандман је Југославији, као комунистичкој земљи која је при том трговала са Кубом и Северним Вијетнамом, ус-

односе са сенатором, који је представљао југословенски и „ослонац“ Амбасаде у Конгресу и изнео претпоставку да ће, уколико Џонсон победи на председничким изборима, сенатор Фулбрајт свакако бити један од најутицајнијих политичара у питањима спољне политике.⁵⁰ Мићуновић даље каже да, иако су избори главна преокупација америчке јавности, ипак је предстојећа Фулбрајтова посета Југославији добила значајан публицитет у тамошњим медијима.⁵¹ Светски медији су овој посети такође дали велики публицитет.⁵² Наравно, ни југословенски медији нису били изузетак.⁵³

Судећи према извештају, југословенски званичници су оцењивали сенатора Фулбрајта као пријатељски настројеног према Југославији, наглашавали су његове иступе у америчком Сенату у корист добрих америчко-југословенских односа и означавали га као једног од „напреднијих“ америчких сенатора.⁵⁴ Зато је донета и одлука да сенатора Фулбрајта прими лично и председник СФРЈ.⁵⁵

Разлоге оваквог односа сенатора Фулбрајта према Југославији у овом временском периоду ваља тражити у његовим иступима пред Конгресом.⁵⁶ У свом извештају поднетом Комитету за спољно-

кратио могућност да, као што је то био случај у предходним годинама, купује пољопривредне вишкове за националну валуту.

50 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-199, 440692. Џејмс Вилијем Фулбрајт – биографија и погледи, 8. октобра 1964. године.

51 ДАМСПРС, 1964, ПА, ф-199, 443083, Вашингтон број 1705, 27. X 1964.

52 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 174.

53 Сви југословенски штампани медији су посети сенатора дали велики публицитет и извештавали готово сваког дана и то углавном на првим странама о сенаторовим активностима у СФРЈ. Поменућемо само неке од њих: „Фулбрајт данас долази у Београд“, *Борба*, 6. новембар 1964, 1; „Споразум отвара нови пут комуникацијама и доброј вољи између наших земаља“, *Борба*, 10. новембар 1964, 1; „Председник Тито примио америчког сенатора Фулбрајта“, *Борба*, 15. новембар 1964, 1; И. Кадија, „Највише су ме импресионирани снага и оригиналност Југославије“, *Борба*, 6. новембар 1964, 1; „Фулбрајт стиже данас у званичну посету Југославији“, *Политика*, 6. новембар 1964, 1; „Владимир Поповић и Фулбрајт водили политичке разговоре“, *Политика*, 8. новембар 1964, 1; „Сенатор Фулбрајт у Дубровнику“, *Политика*, 11. новембар 1964; М. Алковић, „Доћићу опет у Дубровник“, *Политика*, 13. новембар 1964, 1; Ф. Карбијери, „Постојање новог друштва у СФРЈ на мене оставило позитиван утисак“, *Политика*, 6. новембар 1964, 1; „Мишљења савременика – Сенатор Фулбрајт: Рат је лудост“, *НИН*, 8. новембар 1964, 14.

54 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Посета сенатора Фулбрајта, 24. октобра 1964. године.

55 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Белешка у вези са пријемом сенатора В. Ј. Фулбрајта и супруге код друга председника и другарице Броз, 11. новембра 1964. године.

56 Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy“, 395.

политичке односе у јулу 1965, који нам преноси Alena N. Eskridge-Kosmach у чланку “Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century”, а који се тиче резултата његове посете Југославији у новембру 1964, сенатор износи низ интересантних запажања. Наиме, Фулбрајт је видео СФРЈ као полузападну, односно полуисточну земљу, у смислу и унутрашње и спољне политике. Сматрао је да би било важно за Сједињене Државе да граде добре, па чак и срдачне односе са Југославијом, због њеног специфичног положаја и могућности утицаја на остале источноевропске земље. Чак и срдачни односи између Југославије и СССР-а, по његовом мишљењу, слабе везе које постоје у совјетском блоку.⁵⁷ Фулбрајт је, у својим оценама ставова југословенске владе према Сједињеним Државама, истицао да СФРЈ има поузданији однос са САД-ом него неке некомунистичке земље.⁵⁸

Пре самих сусрета са сенатором и његовом пратњом у југословенској влади је разматран и читав низ питања која би била постављена на овом састанку.⁵⁹ Код међународних односа, југословенску владу је интересовало више тачака: 1. после евентуалне победе Џонсона, да ли се може очекивати брже прилагођавање америчке политике у складу са променама у свету, са нарочитим акцентом на жаришта у којима је САД директно инволвиран, а онда и на односе са НР Кином и Кубом, као и на питању мирољубиве коегзистенције и разоружања; 2. односи Исток–Запад и промене у совјетском руководству;⁶⁰ 3. југословенско виђење даљег развоја политике несврстаности и потреба јачања америчког поверења у њу; 4. јачање улоге ОУН-а.⁶¹

Од билатералних питања југословенску страну је највише интересовало значај СФРЈ у будућој политици САД-а.⁶² Планирано је покретање неколико конкретних тема: размене посета, питање

57 Исто, 394.

58 Моћник, *United States-Yugoslav Relations*, 92.

59 АЈ, КПР, I-3-а САД, ф-181, Подсјетник за разговоре са сенатором Фулбрајтом и помоћником Раска, Тајлером.

60 Никита Хрушчов је смењен са свих државних и партијских дужности 14. октобра 1964. а место њега на чело је дошао такозвани тријумвират Брежњев–Сулов–Косигин. Сулов је контролисао идеологију Комунистичке партије и КГБ, Косигин је био председник владе, а Брежњев генерални секретар партије, што је практично био најважнији положај у земљи.

61 АЈ, КПР, I-3-а САД, ф-181, Подсјетник за разговоре са сенатором Фулбрајтом и помоћником Раска, Тајлером.

62 Исто.

снабдевања житом, кредити, нови програм техничке сарадње, војне набавке, као и нове иницијативе у развоју билатераних односа. За југословенску владу је од посебног значаја била могућност посете председника Џонсона. Будући да су се односи између две земље од јесени 1964. знатно поправили, југословенска страна је сматрала да је дошао прави тренутак да се обнови позив председнику САД-а да у 1965. години посети СФРЈ. Питање посете Едварда Кардеља, председника Савезне скупштине, Сједињеним Државама и могући сусрет Коче Поповића и Дина Раска у Њујорку, за време XX заседања Скупштине УН-а, такође је планирано да буде покренуто у разговорима са америчким гостима.

У материјалима који су достављени државном врху непосредно пред сусрете са сенатором Фулбрајтом налазе се и процене разлога посете овог америчког званичника Југославији у том тренутку.⁶³ ДСИП је сматрао да је основни разлог ове посете изванредан застој у развоју односа између САД-а и СФРЈ док је дошло до пораста југословенског престижа у свету. Због тога Америка не може дозволити да и даље долази до стагнирања међусобних односа. Југословенске дипломате су сматрале и да Сједињене Државе, због глобалне природе свог међународног ангажовања, морају рачунати и са улогом СФРЈ, односно да ту политику морају узети у обзир. Ипак, свесни су и у ДСИП-у, да такво ангажовање САД-а представља и трајно ограничавајући фактор у развоју међусобних односа и у позитивном и у негативном правцу. Фулбрајт је реално сагледавао ове околности, што је, по закључку Секретаријата, објективно утицало на сенаторове активности у правцу развијања што бољих односа између САД-а и СФРЈ. Још један разлог ове посете, по процени ДСИП-а, свакако је био и промена у совјетском руководству. Американци још увек нису могли предвидети у ком ће се правцу кретати политика нове совјетске владе, па су желели да чују и југословенско мишљење и ставове. У оцени перспективе развоја односа на релацији Београд-Вашингтон, истакнуто је да је наступио период у коме су те могућности значајно повољније.⁶⁴

Повратак статуса најповлашћеније нације на крају 1963. и потписивање споразума о предратним дуговима Југославије и о обеш-

63 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Информација о посети сенатора Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора сената САД 14. новембра 1964, 12. новембра 1964. године.

64 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Биографија сенатора Вилијема Фулбрајта.

тећењу америчких грађана после национализације њихове имовине, говорили су у прилог оваквим оценама. Проблем увоза југословенског текстила у САД је такође успешно решен, као и први део преговора око испоруке пољопривредних вишкова Југославији. Ипак, развој међународне ситуације и размимоилажења југословенских и америчких ставова у разним спољнополитичким питањима (ситуација у југоисточној Азији, Куба, Кипар, Конго) могли су да угрозе тренутно позитиван развој у односима две земље. Стога је улога сенатора Фулбрајта у позитивном кретању америчке политике према СФРЈ високо оцењена у југословенском врху, пре свега у смислу „реалног сагледавања чињеница“. ДСИП је наглашавао да је Фулбрајт, у својим иступањима пред Конгресом, увек био на страни СФРЈ. Посебно се истиче његова заслуга у исходу гласања у Сенату поводом повратка статуса најповлашћеније нације Југославији, као и његово залагање да се не донесе Финлијев амандман, које је ипак било неуспешно.⁶⁵

Сенатор Фулбрајт је заступао став по коме СФРЈ треба да има „посебан третман“ код Сједињених Држава. Југословенску спољну политику је описивао као „југоцентризам“ – лавирање између Истока и Запада, али чврсто посвећену Покрету несврстаних.⁶⁶

Фулбрајтов програм је, уз присуство сенатора, потписан 9. новембра 1964. године.⁶⁷ Ипак, много важнији су били разговори које је Фулбрајт имао са југословенским званичницима.⁶⁸ Пре самог сусрета са Титом, сенатор је посетио Спољнополитички одбор Савезне скупштине. У разговору који је водио са председником овог одбора Владимиром Поповићем, подвукао је значај који САД даје добрим односима са Југославијом.⁶⁹ Иако су постојале знатне идеолошке разлике, Фулбрајт је сматрао да постоји много тачака на којима се подударају политика САД-а и СФРЈ. Упозорио је свог саговорника да неки амерички званичници мисле да Југославија не цени довољно помоћ

65 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Информација о посети сенатора Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора сената САД 14. новембра 1964, 12. новембра 1964. године.

66 Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy“, 394.

67 Вучетић, „Американизација у југословенској популарној култури“, 72.

68 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 174.

69 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Забиљешка о разговорима Владимира Поповића, председника Одбора за спољне послове и међународне односе Савезног вијећа Савезне скупштине, и сенатора Џејмса Вилијема Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Савезној скупштини, 7. новембра 1964. године.

коју јој пружа САД. Основни проблем је видео пре свега у неразумевачу и због тога истакао значајно место споразума који носи његово име, у смислу да ће он проширити круг људи који ће боље разумети политику САД-а и СФРЈ. Фулбрајт је био уверен да услови за развој још бољих међусобних односа постоје и да Југославија као социјалистичка и неангажована земља може да представља мост међу земљама различитих система. То је, уосталом, и био један од основних разлога његове посете Југославији.⁷⁰

Владимир Поповић, у свом одговору на сенаторово излагање, посебно је подвукао заинтересованост Југославије за грађење добрих односа са САД-ом. Поповић је критиковао америчку позицију у југоисточној Азији, на Куби и у Конгу и нарочито осудио употребу силе и мешање споља, иако није директно поменуо Сједињене Државе. Како би донекле ублажио свој став, казао је да је СФРЈ за међусобну добронамерну критику. На крају излагања је изразио наду у успешно развијање југословенско-америчких односа и захвалио свом саговорнику на помоћи коју је САД пружио Југославији.⁷¹

Разговор је убрзо прекинут због заказаног сусрета Фулбрајта са државним секретаром за иностране послове Кочом Поповићем.⁷² На самом почетку овог разговора, сенатор је поновио своја запажања која је изнео и пред Спољнополитичким одбором. Скренуо је разговор у правцу међународних односа, односно према СССР-у, изражавајући наду да ће ново совјетско руководство наставити политику Хрушчова, односно активне мирољубиве коегзистенције. Коча Поповић је изразио убеђеност да ће ново руководство Совјетског Савеза наставити исту спољну политику, али и упозорио да ће то доста зависити и од потеза које ће у наредном периоду предузимати влада САД-а.⁷³

По питању мултилатералних снага и финансирања Уједињених нација дошло је до изражаја потпуно неслагање између Фулбрајта и Поповића.⁷⁴ Обе стране су, и после дискусије, остале на својим почетним ставовима. За Југославију је било неприхватљиво

70 Исто.

71 Исто.

72 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, државног секретара за иностране послове и Џејмса Вилијама Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године.

73 Исто.

74 Исто.

стварање ових снага, пре свега због опасности од поновног наоружавања Немачке, док је САД у овоме видео управо начин обуздавања Немачке. По питању финансирања Уједињених нација, односно примене члана 19 Повеље,⁷⁵ Фулбрајт је, уз асистенцију помоћника државног секретара за европске послове Тајлера, настојао да постави ситуацију као сукоб СССР-а и Уједињених нација, а не као сукоб између САД-а и Совјетског Савеза.⁷⁶ Коча Поповић је сматрао да је потребно наћи компромисно решење у сарадњи са СССР-ом. По питању Кубе су се, поред очигледних разлика, могли осетити и заједнички ставови обе стране.⁷⁷ Будући да су прва два и донекле треће питање показали значајне разлике између представника две земље, као и да је тон разговора очигледно пошао у негативном правцу, Коча је искористио прилику да нагласи да се ставови САД-а и СФРЈ у многим тачкама и поклапају, и да, иако има несугласица, сама посета Фулбрајта говори да односи две земље иду узлазном путањом.⁷⁸

На крају своје посете Југославији Фулбрајт се сусрео са Јосипом Брозом Титом.⁷⁹ Сенатор је имао изузетно високо мишљење о председнику Југославије, сматрајући га највећим државником ове земље у њеној модерној историји.⁸⁰ После размене куртоазних речи, у уводном делу разговора Тито је изнео став да је победа Џонсона у изборној трци за председника САД-а јасна порука америчког народа да је

75 Апсолутна примена овог члана би значила онемогућавање учествовања СССР-а у раду Генералне скупштине УН-а.

76 АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, државног секретара за иностране послове и Џејмса Вилијама Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године.

77 Подударање ставова је везано за кубанске активности у земљама Латинске Америке, у тзв. „извозу револуције“, док су разлике констатоване у начину на који САД води политику у односу на Кубу. АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, државног секретара за иностране послове и Џејмса Вилијама Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године.

78 Исто.

79 АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ Јосипа Броза Тита са председником Спољнополитичког комитета Сената САД Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

80 Фулбрајт је у својим похвалама на рачун Тита ишао толико далеко да не само да га је сматрао најбољим државником Југославије од 1918. већ и даље у прошлост, када су ове области биле под турском и аустроугарском окупацијом. Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy“, 395.

за мир, на шта му је Фулбрајт одговорио да верује у коегзистенцију, те да ће нови председник свакако желети да настави политику коју је водио покојни Кенеди, али да ће бити потребно много мудрости како би се она одржала. Сенатора је најпре интересовао југословенски став о променама у Совјетском Савезу.⁸¹ Из веома исцрпног Титовог излагања се наслућивао оптимизам што се тиче политике новог совјетског руководства. По питању билатераних односа са СССР-ом, Јосип Броз је нагласио да су односи између две земље добри и да у том смислу није било никаквих промена у политици Москве. У аспектима међународне политике, изнео је став да се спољна политика СССР-а неће мењати у односу на спољну политику Хрушчова, те да је највероватнији разлог његове смене ипак унутрашње природе.⁸²

Што се тиче осталих међународних питања, председник Тито и сенатор Фулбрајт су показали потпуно супротна становишта. Виђења саговорника по питањима кризе у Конгу⁸³ и блокаде Кубе⁸⁴ представљала су у ствари различите спољнополитичке концепције две државе. По питању Конга, Тито је сматрао да је неопходно повући све стране трупе из ове земље, сменити шефа владе Чомбеа, јер је он одговоран за нестабилну ситуацију у овој афричкој држави, и омогућити Конгоанцима да, без мешања споља, изаберу своје руко-

81 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 176.

82 АЈ, КПР I–3–а, САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ Јосипа Броза Тита са председником Спољнополитичког комитета Сената САД Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

83 Криза у Конгу је почела од момента када је ова држава стекла своју независност – 1960. године. Тада је Конго захватио драматични сукоб етничко-територијалних фракција, који је с краћим раздобљима смиривања трајао све до 1965. Поједине конгоанске покрајине покушале су се отцепити, а најистрајнија у тој борби је била рудама богата Катанга. Земља је постала поприште Хладног рата, јер су Совјетски Савез и западне силе (првенствено бивша метропола Белгија, коју је снажно подржавао САД) пружале подршку и подстицале на обрачун сукобљене стране. Жртва такве политике био је конгоански премијер Патрис Лумумба, кога су почетком 1961, уз садејство белгијских оружаних снага и прећутни пристанак САД-а, убили сепаратисти из Катанге. После Лумумбине ликвидације, као нови лидер наметнуо се Моиз Чомбе. „Конго (Киншаса)“, *Раднички и национал-ослободилачки покрети*, (Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1968), 161–163.

84 Блокада Кубе је уследила после кубанске ракетне кризе 1962. године. Ипак, свој максимум она досеже 25. јула 1964, када, на иницијативу САД-а, Организација америчких држава доноси одлуку да све земље Латинске Америке прекину дипломатске односе са Кубом. Тој одлуци се једино није повиновао Мексико. „Куба“, *Раднички и национал-ослободилачки покрети*, 785–787.

водиоце. Што се тиче Кубе, југословенски председник је сматрао да од економске блокаде највише трпи кубански народ и да би, зарад будућих односа са овом карипском земљом, САД требало да преиспита своју политику. Одговарајући на ове примедбе, Фулбрајт је сматрао да САД није одговоран за ситуацију у Конгу и да не подржава Чомбеов долазак на власт. По питању Кубе, сенатор је истакао да није облик власти, већ покушај дестабилизације Латинске Америке главни разлог блокаде ове земље. Сматрао је да би, уколико би дошло до промене политике Кастровог режима према Јужној Америци, исто тако дошло и до промене политике САД-а према Куби.⁸⁵

Не желећи да разлике у погледима по разним светским питањима утичу на даљи ток разговора, сенатор Фулбрајт је прешао на стање билатералних односа САД-СФРЈ и изразио задовољство потписаним споразумом о културно-просветној размени. Тито је такође исказао задовољство потписаним споразумом, као и целокупним стањем југословенско-америчких односа. Ипак, није пропустио да помене и „дискриминаторско“ понашање САД-а према СФРЈ око продаје вишкова пшенице. Ублажавајући донекле свој став, Тито је напоменуо да „САД од давнина уживају симпатије у Југославији и да је народу тешко разумети предузимање дискриминационих мера“.⁸⁶ Са друге стране, говорио је и о потреби да се односи доведу на реалну основу, истичући да Југославији није потребна економска помоћ, већ узајамна равноправна сарадња, без политичких уступака.⁸⁷ Своје излагање је ублажио изразима захвалности сенатору Фулбрајту на залагању за добре односе САД-а и Југославије.⁸⁸

Тито није пропустио прилику да увери своје саговорнике да добри односи Југославије са СССР-ом не значе напуштање политике несврстаности и мирољубиве коегзистенције, односно евентуалан повратак у социјалистички лагер.⁸⁹ Југословенски председник је сматрао да управо добри југословенски односи и са САД-ом и Совјетским Савезом значе политику мирољубиве коегзистенције. На крају

85 АЈ, КПР, I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ Јосипа Броза Тита са председником Спољнополитичког комитета Сената САД Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

86 Исто.

87 Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, 176.

88 АЈ, КПР, I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ Јосипа Броза Тита са председником Спољнополитичког комитета Сената САД Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

89 Исто.

је замолио Фулбрајта да пренесе председнику Џонсону најтоплије поздраве и изразио наду да ће следеће године амерички председник посетити СФРЈ. Сенатор је обећао да ће пренети поруку председнику Џонсону. Разговор је завршен у позитивној атмосфери, и поред очигледних несугласица поводом многих међународних питања.⁹⁰

Позитиван тренд у развоју међусобних односа потврђен је и приликом сусрета југословенског амбасадора Мићуновића и америчког државног секретара Дина Раска 1. децембра 1964. године. Саговорници су се сложили да се односи развијају у добром смеру. Раск није повезивао билатералне односе са југословенским критикама неких аспеката спољне политике САД-а.⁹¹

Савезно извршно веће је, на састанку одржаном 25. децембра 1964, такође потврдило позитиван тренд у развоју односа са Сједињеним Државама. Од посебног значаја за СФРЈ било је потписивање низа економских споразума са САД-ом. Закључено је да је обострани интерес за развој добрих односа у 1964. био значајнији од разлика у гледиштима на међународне проблеме.⁹²

Након Кенедијеве смрти јасно се може уочити период пада и успона односа између САД-а и СФРЈ. Идеолошке разлике и спољнополитички приоритети су, са југословенске стране, утицали на заостравање односа са Сједињеним Државама. Међутим, економски разлози су били главни мотив који је утицао на руководство СФРЈ да изнова, после сваког заостравања, ипак тражи могућности за побољшање односа са Вашингтоном. У САД-у је идеологија такође била значајан фактор у постављању према Југославији. Ипак, чини се да је спољнополитички фактор играо значајнију улогу и у захлађењу односа, али и у жељи да се поправе односи са Београдом. Приближавање СФРЈ и СССР-а сигурно није било по вољи америчкој администрацији. Иступање Југославије на Београдској конференцији несврстаних 1961. творцима америчке спољне политике је највероватније указивало и на могуће антиамеричке ставове и у будућности пред овим форумом. Са друге стране, југословенска улога као фактора дезинтеграције социјалистичког блока и њена позиција, која је била својеврсна брана ширењу утицаја СССР-а на подручје Медитерана, за САД су биле од великог значаја.

90 Исто.

91 ДАМСП РС, 1964, ПА, ф-193, 447628, Вашингтон број 1866, 2. XII 1964.

92 ДАМСП РС, 1965, ПА, ф-150, 45563, Информација о стању односа СФР Југославија – САД, 12. фебруара 1965.

Тон разговора између Фулбрајта и Тита давао је наду саговорницима да ће југословенско-амерички односи наставити да се крећу узлазном путањом. Фулбрајт је своје позитивне утиске из сусрета са југословенским званичницима изнео и у Сенату. У свом обраћању Спољнополитичком комитету Сената у јулу 1965. изнео је уверење да Сједињене Државе треба да граде пријатељске односе са Југославијом, упркос југословенској критици упућеној на рачун америчке спољне политике.⁹³

Ипак, ескалација рата у Вијетнаму у фебруару и марту 1965. је, имајући у виду југословенске и америчке спољнополитичке принципе и циљеве, неминовно морала довести до заоштравања међусобних односа, иако је и сам сенатор био против оваквог развоја ствари.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије. Кабинет председника Републике.
- Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије. Политичка архива, САД.

Објављени извори

- *Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XVII, Eastern Europe.* Washington: United States Government Printing Office, 1996.
- *Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, поруке председника Југославије и Сједињених америчких држава 1944–1980*, приредили Миладин Милошевић, Нада Пантелић, 40–43. Београд: Архив Југославије 2014.

Литература

- Адамовић, Љубиша С. и други. *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата.* Београд: Радничка штампа, 1990.
- Бекић, Дарко. *Југославија у Хладном рату: Односи са великим силама 1949–1955.* Загреб: Глобус, 1988.

93 Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy“, 394.

- Богетић, Драган. *Југославија и Запад 1952–1955. Југословенско приближавање НАТО-у*. Београд: Службени лист СРЈ, 2000.
- Богетић, Драган. *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956–1961*. Београд: Институт за савремену историју, 2006.
- Богетић, Драган. *Југословенско-амерички односи 1961–1971*. Београд: Институт за савремену историју, 2012.
- Богетић, Драган. *Југословенско-амерички односи за време биполарног детанта 1972–1975*. Београд: Институт за савремену историју, 2015.
- Богетић, Драган. „Југославија у Хладном рату“. *Историја XX века* 2/2008, 316–371.
- Богетић, Драган. „Погоршање југословенско-америчких односа после првог самита несврстаних у Београду“. *Историја XX века* 2/2006, 71–86.
- Богетић, Драган. „Увођење економских рестрикција Југославији током 1962. године – укидање статуса 'најповлашћеније нације'“. *Историја XX века* 2/2006, 81–106.
- Богетић, Драган. „Југославија и САД – од спорења ка сарадњи, Искушења на путу нормализације односа током 1963“. *Историја XX века* 2/2009, 115–130.
- Димић, Љубодраг. *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944–1974)*. Београд: Архипелаг 2014.
- Eskridge-Kosmach, Alena N. „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century“. *The Journal of Slavic Military Studies* 22/2009, 383–418.
- Jakovina, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.
- Jakovina, Tvrtko. *Američki komunistički saveznik; Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.–1955*. Zagreb: Profil, 2003.
- *Југославија у Хладном рату – прилози истраживањима*, ур. Александар Животић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2010.
- „Конго (Киншаса)“. *Раднички и национал-ослободилачки покрети*, 161–163. Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1968.
- „Куба“. *Раднички и национал-ослободилачки покрети*, 785–787. Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1968.

- Лис, Лорејн М. *Одржавање Тита на површини: Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*. Београд: БМГ, 2003.
- Матес, Лео. *Међународни односи социјалистичке Југославије*. Београд: Нолит, 1976.
- Моћник, Јосип. *United States-Yugoslav Relations, 1961–80: The Twilight of Tito's Era and the Role of Ambassadorial Diplomacy in the Making of America's Yugoslav Policy*. Doctoral Disertation, Graduate College of Bowling Green State University, May 2008.
- Петковић, Ранко. *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*. Београд: Службени лист СРЈ, 1995.
- Петрановић, Бранко. *Историја Југославије, III*. Београд: Нолит 1988.
- Powell, Lee R. J. *William Fulbright and His Time: A Political Biography*. Memphis: Guild Bindery Press, 1998.
- Стевановић, Милан Н. „Вијетнамски рат и однос Социјалистичке Федеративне Републике Југославије према Сједињеним Америчким Државама 1964–1968. године“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2017.
- Трипковић, Ђоко. „Југославија и питање азила Имре Нађа“. *Историја XX века* 1/1997, 61–73.
- Трипковић, Ђоко. „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963–1964“. *Историја XX века* 1/2009, 107–122.
- Вучетић, Радина. *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Vučetić, Radina. "American cultural influences in Yugoslavia in the 1960s". *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. ed. Ljubinka Trbojević, 276–290. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.
- Вучетић, Радина. „Америчка 'јавна дипломатија' у социјалистичкој Југославији 50-их и 60-их година XX века“. *Токони историје* 1/2014, 75–103.
- Vučetić, Radina. „Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism“. *Токони историје* 2/2013, 165–180.
- Вучетић, Радина. „Американизација у југословенској популарној култури '60-их“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2011.

- Woods, Randall. *Fulbright: A Biography*. New York: Cambridge University Press, 1995.
- Woods, Randall. *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*. Memphis: Guild Bindery Press 1998.

Штампа

- *Борба*
- *Комунист*
- *НИН*
- *Политика*
- *The Department of State Bulletin*

Summary

Milan N. Stevanović

Visit of Senator James William Fulbright to Yugoslavia and its Impact on Relations between Belgrade and Washington in the Second Half of 1964

Abstract: The Yugoslav-American relations during the Cold War were characterized by the periods of ups and downs in the cooperation between the two countries. This paper deals with the visit of Senator James William Fulbright, and its importance for the improvement of relations between Yugoslavia and the US in the second half of 1964. This visit was an important part of the plan of the Yugoslav state leadership to improve relations with Washington, which were not satisfactory in the first half of 1964.

Key words: James William Fulbright, Josip Broz Tito, the Cold War, the United States, Yugoslavia, Yugoslav-American relations

In the first years after World War II, US officials considered Yugoslavia as the most loyal ally of the Soviet Union and an opponent of the United States. However, shortly after the break with Stalin, the two countries started to develop relations that reached a peak between 1952 and 1955. Washington was happy to support the communist apostates, because it was part of a US strategy to disintegrate the socialist bloc, while Belgrade needed economic aid and cooperation with the western powers, especially the United States. However, these relations have not always been harmonious. Cold War brought a deterioration in mutual relations. Different foreign policy priorities and ideological animosities remained a permanently limiting factor in the relations between the two countries. The visit of Senator Fulbright in November 1964, despite the fact that it was important because of the signing of the Fulbright program, had a significant impact on the improvement of relations between Belgrade and Washington. Notwithstanding the different views on various international issues, the visit was characterized by a friendly tone and a mutual desire to improve relations between two countries in the first half of 1964. This visit was, in fact, a culmination of the relations between Yugoslavia and the United States in 1964.

